

הרב אברהם צבי שינפילד

כיבוד אבי אביו

ראשי פרקים

- א. שיטת המהרי"ק וראיותיה
- ב. שיטת הרמ"א וראיותיה
- ג. כבוד אביו וכבוד זקנו מי קודם
- ד. דחיית הראיות לשיטת המהרי"ק
- ה. ראיות לשיטת הרמ"א
- ו. מסקנות להלכה

אמרו חז"ל: "זאת תורת החטאת, וזאת תורת האשם – כל העוסק בתורת חטאת, כאילו הקריב חטאת וכו'" (מנחות קי ע"א). יהי רצון שהלימוד בהלכות כיבוד אב ואם והוריהם, לעילוי נשמת הבחור יונתן דבירי ה' יקום דמו, ייחשב כאילו הוא עסק בפועל בקיומה של המצווה.

מצות כיבוד אב ואם היא מהמצוות הנכבדות שבתורה, שנכתבה בעשרת הדיברות וגם שכרה מפורש שם. האם חייב אדם גם בכבוד הורי הוריו? דבר זה לא נמצא מפורש בכתוב וגם לא בתלמוד. כפי שנראה להלן, נחלקו הפוסקים בדבר.

הרמ"א בהלכות כיבוד אב (יו"ד רמ, כד) כותב:

יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (מהרי"ק שורש ל), ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו.

א. שיטת המהרי"ק וראיותיה

המהרי"ק (שו"ת, שורש ל) נשאל לעניין אמירת קדיש על ידי נכד, על זקנו. בתשובתו, הוא כותב שאף אם נאמר שהנכד רשאי לומר קדיש – מכל מקום, אם

דברים שאין להם שיעור
מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה

יש באותו מקום אבל אחר, שאומר קדיש על אביו – הוא קודם לזה שאומר קדיש על זקנו, ובחלוקת ה'קדישים' יטול הבן יותר מהנכד¹.

אמנם, בעיקר השאלה, האם יש חיוב על הנכד לומר קדיש, כתב המהר"ק שאמירת הקדיש תלויה בדין כיבוד, ולכן בכל מקום שאין מצות כיבוד – אין חיוב באמירת 'קדיש'. והוא מוסיף:

לא מצינו בשום מקום שיתחייב אלא בכבוד האב והאם, ואשת אביו בחייו [של האב], ובעל אמו בחייה [של האם], ואחיו הגדול... אבל בן הבן בכבוד הזקן – זה לא מצינו בשום מקום. ואם כן, אין לו לומר יותר 'קדיש' מאדם אחר [זר], אלא שנהגו כן.

המהר"ק ממשיך ומסביר שמה שאמרו חז"ל (יבמות סב ע"ב) "בני בנים הרי הם כבנים" – היינו רק לעניין קיום מצות פריה ורביה, שאם מת בנו והשאיר אחריו בן – נחשב כאילו בנו קיים וקיים המצווה.

והביא המהר"ק ראיה לדבריו מדברי מר בר רב אשי (בבא בתרא קכח ע"א) שנכד כשר להעיד לזקנו. ואע"פ שאין הלכה כמותו, מכל מקום לכאורה קשה על שיטתו מהברייתא ביבמות, האומרת ש"בני בנים הרי הם כבנים"; אלא על כרחך צריך לחלק ולומר שרק לעניין מצות פריה ורביה נאמרה הלכה זו, ולא לעניין הלכות אחרות.

מכל מקום, המהר"ק מסיק שבעניין אמירת הקדיש – יש ללכת אחרי המנהג (שגם נכד אומר), ומכוח הפשרה יאמר הנכד שלישי מן ה'קדישים', והאבל האחר (שאומו על אביו) יאמר שני שלישים. וכן פסק בשו"ת זרע אמת ח"ב, סימן קמח. כסברת המהר"ק, שאין הנכד חייב בכבוד זקנו, יש להוכיח גם מן הרמב"ם (הלכות ממרים ה, ג), שכתב:

וכן המקלל אבי אביו ואבי אמו – הרי זה כמקלל אחד משאר הקהל.

1. דברי המהר"ק הם לפי המנהג שרק אחד האבלים היה אומר 'קדיש', ולא היו אומרים כולם ביחד כמו שנוהגים ברוב הקהילות היום. משום כך, כשהיו כמה אבלים בבית הכנסת, היו מחלקים ביניהם את אמירת ה'קדישים', ולכן היה צורך לקבוע את דיני הקדימה ואת דרך החלוקה.

כלומר, אין אומרים 'בני בנים הרי הם כבנים' לעניין איסור קללה, ויהיה המקלל חייב מיתה כדין מקלל אביו, אלא דינו כמקלל אחד מישראל.

וכתב הכסף-משנה, שמקור דברי הרמב"ם הוא מהגמרא במכות (יב ע"א), שם נאמר:

תני חדא: אב שהרג – בנו נעשה לו גואל הדם, ותניא אידך: אין בנו נעשה גואל הדם... אלא לא קשיא, הא בבנו, והא בבן בנו [פירש"י: הא דתניא "אין בנו נעשה גואל הדם" – בבנו של רוצח קאמר, והא דתניא "בנו נעשה לו גואל הדם" – בבנו של הרוג קאמר, שהוא בן בנו של רוצח ואינו מוזהר על כבודו].

לפי פירוש רש"י, אם אדם הרג את בנו בשוגג – נעשה הנכד (בן הבן) גואל דם להרוג את זקנו, מפני שאינו מצווה על כבודו. אבל אם הרג אדם את נכדו, לא נעשה אבי ההרוג גואל דם להרוג את אביו, מפני שהוא מוזהר על כבודו. ובזה מתרצת הגמרא את הסתירה שיש לכאורה בין שתי הברייתות².

מוכח אפוא מסוגיית הגמרא לפי פירוש רש"י כדברי הרמב"ם והמהר"ק, שאין אדם חייב בכבוד זקנו.

אכן, לפי גרסת רבנו חננאל בסוגייה (מכות שם) – אין כל ראייה. לגרסתו, תירוץ הגמרא כך הוא: אם עשו הרג את נכדו תימן, שהוא בנו של אליפז, אליפז נעשה גואל הדם של בנו, והורג את עשו אביו. אבל אם עשו הרג את בנו רעואל – אין אליפז (אחיו של רעואל) נעשה גואל הדם של אחיו, להרוג את עשו אביו.

וטעם הדבר, שכיוון שהאב (עשו) הוא גואל הדם הראשון של בנו רעואל (כשהרגו אדם אחר) – לא נעשה אליפז (אחיו של רעואל) גואל במקום אביו, גם כשהאב עצמו הוא הרוצח³.

2. גם אם נאמר שרוצח בשגגה נחשב עבריין – לא זו הסיבה שהנכד פטור מלכבודו, שהרי הגמרא כותבת במפורש שהבן חייב בכבודו של רוצח בשגגה. על כרחך, שההבדל נעוץ בשוני בין חיובי הכבוד של הבן כלפי אביו ושל הנכד כלפי סבו.

3. כך פירשו: קרית ספר למב"ט; מרכבת המשנה, הלכות רוצח א, ב; אבני שהם, פרשת מסעי. מפרשים אלו הובאו באוצר מפרשי התלמוד, מכות שם.

נמצא לפי גרסת רבנו חננאל, שדיני גאולת הדם נקבעים לפי דיני הקדימה בירושה, ואינם קשורים כלל למצות כיבוד אב. ממילא, אין ראייה משם לנידון דידן, אם נכד חייב בכבוד זקנו או לא.

כדעת המהר"ק, שנכד אינו חייב בכבוד זקנו, כתב גם בשו"ת שארית-יוסף (סימן ט). הוא דן בשאלה האם תלמיד חייב בכבוד הרב של רבו, אע"פ שלא למד הימנו תורה כלל, ומחלק בין דינו של נכד (בן של בן) לבין דינו של תלמיד של תלמיד. הנכד אינו חייב כלל בכבוד זקנו, ולכן אין מקום לומר שהואיל והאב חייב בכבוד אביו (=הסבא), גם בנו יהיה חייב להקדים כבוד הסבא לכבוד אביו; אבל תלמיד חייב קצת בכבוד רבו של רבו, כדין כל תלמיד חכם, ולכן אע"פ שלא למד הימנו תורה – יש מקום לומר שחייב להקדים את כבוד רבו של רבו לכבוד רבו, מפני שהוא ורבו חייבין בכבודו. וזה לשונו:

ונראה ראייה קצת, שאמרו בגמרא "האב אומר השקיני מים ואמו אומרת השקיני מים – מניח אני אמי, שאני והיא חייבין בכבודו [של אב, שהוא בעלה]", והוא הדין לרבו של רבו. ואל תשיביני מאביו ואבי אביו, שלשם אין לומר 'אני חייב בכבודו', שאין חייב בכבוד אבי אביו. אבל ברבו של רבו, שלפחות הוא חייב קצת בכבוד רבו של רבו מפני תורתו – שייך לומר 'אני והוא חייבין בכבודו', וקל להבין⁴.

עוד ראייה לדעת המהר"ק והרמב"ם יש להביא ממסכת סוטה (דף מט ע"א), שם מסופר:

רב אחא בר יעקב איטפל ביה ברב יעקב בר ברתיה. כי גדל, אמר ליה: אשקיין מיא. אמר לו: לאו בריך אנא. והיינו דאמרי אינשי: רבי רבי, בר ברתך אנא.

4. ראה נחלת צבי על גיליון שו"ע, יו"ד רמב, כא, שכתב לדחות ראיית השארית יוסף. לדעתו, הואיל וחייב הבן בכבוד אביו שווה לחיובו בכבוד אמו, לכן מועיל הטעם שגם האם חייבת בכבוד האב (שהוא בעלה) כדי להקדים את כבודו של האב לכבודה. אבל בכבוד אב וסבא – מעיקרא כך נקבע, שחייבו של הבן הוא לכבד את האב קודם, ולכן לא ייתכן להקדים את הסבא מפני הטעם שגם האב חייב בכבודו, שאם אתה אומר כן – עקרת כליל את קדימת האב.

[תרגום: רב אחא גידל את רב יעקב בן בתו. כשגדל, אמר לו: השקני מים. אמר לו: לא בנך אני. וזהו שאומרים האנשים: גדל גדל, לא בנך אני. ופרש"י: "רבי רבי – גדל, גדל אותי, ואף על פי כן איני בנך. בר ברתך אנא – ואין עלי לכבדך כבן"].

וכתב המהרש"א (סוטה שם) ממש כדברי המהר"ק:

דאע"ג דבני בנים הרי הם כבנים, ואפילו ברא לברתא [בן של הבת], כדאמרינן פרק הבא על יבמתו – היינו לעניין מצות פריה ורביה. והיינו טעמא, משום ד"לשבת יצרה", והאיכא. אבל לענין כיבוד אב – אינו כבנים.

גם בהגהות מצפה איתן (קידושין ל ע"א) כתב שבכל מקום שנאמר בכתוב "בנים" – צריך ריבוי מיוחד לבני בנים. וכן במצות כיבוד – צריך שיהיה לימוד מיוחד לרבות את כבוד הסבא, מפני שנאמר "בן יכבד אב" – משמע דווקא אב. אבל כשנאמר לשון "זרע" (כגון לעניין בת כהן שנישאה לישראל ומת בעלה, שהיא חוזרת לבית אביה לאכול בתרומה) – בזה אנו אומרים "בני בנים הרי הם כבנים", ואין צריך ריבוי מיוחד. כי "זרע" כולל הכל⁵.

ב. שיטת הרמ"א וראיותיה

על דברי המהר"ק הנ"ל, כתב הרמ"א (י"ד רמ, כד):

ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו.

כלומר, לדעתו אמנם חייב הנכד בכבוד סבו, אלא שבכבוד האב הוא חייב יותר. והביא ראיה ממדרש בראשית רבה (צד, ה), שם נאמר:

5. וראה בשו"ת חוט השני (סימן ח), שפסק שאין אדם חייב לזון את בני בניו מתקנת אושא, שאינם כבנים לעניין זה. הוא דוחה בתוקף את דברי מי שרצה להביא ראיה מדין פריה ורביה ולחייב במזונות.

ראה: ב"ח י"ד, סימן רמ, הובא גם בש"ך י"ד רמ, כג, שכשאין לאבי אביו [ולאביו] נכסים – כופין את הנכד לפרנסו, מדין צדקה לפי עושרו, כדין בן אצל אב. כמבואר שם סעיף ה. אבל הבית לחם יהודה, על גיליון שו"ע שם – חולק.

"ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק" ... - אמר רב הונא: כד אתא רבי יהושע בן לוי לטבריה, שאלה לרבי יוחנן ולריש לקיש. רבי יוחנן אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקינו, וריש לקיש אמר: על ברית השבטים הקריב.

מוכיח מכאן הרמ"א שאדם חייב בכבוד זקינו, ואף נקט את לשון המדרש: "דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו".

וכן פסק הר"ש קלוגר בשו"ת טוב טעם ודעת, מהדו"ק, סימן ריג.

מבאר בשו"ת שתי הלחם (סימן מג), שרבי יוחנן דקדק מלשון הכתוב "אביו יצחק", ולא "יצחק אביו". שהמלה "אביו" שנכתבה תחילה מוסיפה ומרבה עוד מישהו פרט ליצחק, מה שאינו כן אילו היה כתוב "יצחק" תחילה. ויש לדון בלשון המדרש, וגם בלשון הרמ"א, שכתבו "דחייב בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו": אם כוונתם לומר שחייב אדם בכבוד זקנו – אם כן, היה ראוי להקדים כבוד זקנו לכבוד אביו. שהרי כעין זה נפסק להלכה (שו"ע יו"ד רמ, יד): "אביו אומר לו השקני מים, ואמו אומרת השקני מים – מניח אמו ועוסק בכבוד אביו", והטעם הוא מפני שגם אמו חייבת בכבוד אביו (וכשאמו גרושה מאביו – שניהם שווים, ולא יזה מהם שירצה יקדים).

נמצא, שכיוון שחייב בכבוד שניהם, מצטרף הטעם שגם אמו חייבת בכבוד אביו כדי להקדים את אביו לאמו. ולפי זה, גם בזקנו – אם נאמר שאדם חייב בכבוד זקנו, הרי גם האב חייב בכבוד הזקן (שהוא אביו), וראוי היה להקדים כבוד זקנו לכבוד אביו. ולמה כתב המדרש (והרמ"א בעקבותיו), שכבוד אביו קודם?

לכן נראה לבאר כוונת המדרש, שאין חיוב כבוד זקנו חיוב עצמאי, כמו כבוד אביו, אלא הוא סניף וענף של מצות כיבוד אב, וכמו שחייב אדם בכבוד אשת אביו (שאינה אמו), ובכבוד בעל אמו (שאינו אביו), ונלמד החיוב מהמילה "את" (אביך) – הטפל לאביך (שהיא אשתו), והחיוב הוא רק כל זמן שאביו חי, מפני שכבודו של אב הוא שהבן מכבד את הקרובים שלו. כך הדין גם בכבוד זקנו: כיוון שהאב חייב בכבוד אביו – חייב גם הבן (הנכד) בכבוד זקנו, כחלק מכבוד אביו. לפיכך קודם כבוד האב לכבוד אבי האב, שהרי אם יהיה חייב להקדים כבוד זקנו – אין זה כבוד לאביו.

כעין זה כתב הרמב"ן (השגות על ספר המצוות לרמב"ם, שורש שני), שחובת כבוד אח גדול אינה חיוב עצמי משום כבודו של האח, אלא מפני כבוד אבותיו **בחייהם**, שגנאי להם שיתבזו תולדותם, והם מצטערים בזה הרבה.

אמנם, יש הבדל בין החיוב כלפי אשת-אב, בעל-אם ואח-גדול לבין החיוב כלפי אבי-אביו. באשת-אב ודומיה – הואיל והחיוב לכבדם נלמד מהמילה "את", לכן נמשך החיוב רק כל זמן שהאב בחיים, ומשמת האב פקע החיוב. לעומת זאת, החיוב לכבד את אבי אביו נלמד מהנאמר אצל יעקב כשירד למצרים, ויצחק אביו כבר מת קודם לכן, ואע"פ כן לומד המדרש מן הפסוק שיש חיוב כבוד גם כלפי אבי אביו, אלא שיותר חייב בכבוד אביו. לכן לא נפקע חיוב כבוד אבי-אביו עם מות אביו.⁶

גם רבי אלעזר אזקרי כותב בספר חרדים (פרק רביעי, מצוות עשה מן התורה התלויות בפה, בשם מנורת המאור למהר"י אבוהב נתיב יד) לענין מצות כיבוד אב, שאבי-אביו בכלל אביו ואב-אמו בכלל אמו. החיוב לכבדם הוא מן התורה, "אלא דבאביו מחויב טפי [יותר] מזקנו, וטעמא דכולהו משום דבני בנים הרי הם כבנים".

המהר"ק שהובא למעלה אינו מזכיר את דברי רבי יוחנן שבמדרש. ואפשר, שהואיל ויש במדרש פירושים אחרים למה נאמר "לא לוהי אביו יצחק", סובר המהר"ק שאין ללמוד הלכה מדברי ר"י (ראה מפרשי המדרש שם). להלכה, לפי דעתו אין שום חיוב בכבוד אבי אביו.

ג. כבוד אביו וכבוד זקנו מי קודם

השבות-יעקב (ש"ת ח"ב סימן צד) סובר כרמ"א, שיש חיוב לכבד זקנו. ומכל מקום כתב, שאם האם מוחה בבנה שלא יאמר 'קדיש' על זקנו (אבי אמו) – חייב לשמוע לה, כיון שחייב בכבודה יותר מבכבוד זקנו, ו"אם היא ממאסת בכבודו נגד כבוד עצמה", שמקפידה על בנה שלא לומר 'קדיש' – חייב לציית לה. אולם

6. אך ראה מנחת חינוך, מצווה לג, שחולק על הרמב"ן, וסובר שחייב בכבוד אחיו הגדול גם לאחר מות אביו. וראה ברכי יוסף י"ד רמ, טוב, שדן באריכות בדברי הרמב"ן, ובפתחי תשובה י"ד רמ, יח.

האם אינה יכולה לומר לבנה שלא לומר קדיש על אבי-אביו, אלא רק יכולה לומר לו שלא יאמר קדיש על הוריה.

למדנו מכאן, שיכול האב למחול על מצות הכיבוד שחייב הנכד בכבוד אבי-אביו, כשם שיכול האב למחול על כבוד עצמו. ולפי זה, אם תעמוד השאלה להקדים כבוד אבי-אביו או כבוד אמו – יהיה חייב להקדים את זקנו מצד האב, כיון שגם אמו חייבת בכבוד אביו, ואינה יכולה למחול, שאין החיוב בגללה אלא בגלל האב.

אכן, בספר חסידים (מהדורת מקיצי נרדמים, סימן תתקכט) כתב:

שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו. אע"ג שחייב בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, הנה יצחק ויעקב, ואחד מבני יעקב בא לעבוד ליעקב, או להאכילו או להשקותו או שום צורך, ויצחק צדיק כיעקב [אולי צ"ל 'צריך כיעקב'] – לא יתכן שיעשה צרכי יעקב, ויצחק יושב ומצפה עד שיעשה צרכי יעקב. זה היה עוון ליעקב, וגם בן יעקב חייב בכבוד יצחק⁷.

ופירש בתורה שלמה (בראשית פרק מו, אותו) שספר חסידים סובר שמצות הכבוד של זקנו היא חלק ממצות כבוד אב. ולא נראה בעיני, דאיפכא מסתברא, שאם כן היה חייב להעדיף את אביו ולהקדימו, שהרי האב יכול למחול על כבוד זקנו, וכמו שכתב השבות-יעקב. ומסיום דברי ספר חסידים משמע שבא ליתן טעם, שכיוון "שגם בן יעקב חייב בכבוד יצחק", והיינו בהכרח חיוב עצמי – לכן חייב להקדימו לפני יעקב-אביו, כיון שגם יעקב חייב בכבודו של יצחק, וזה דוגמת דברי חז"ל "אביו אומר השקני מים ואמו אומרת השקני", שהובאו למעלה.

ובשו"ת שתי הלחם (סימן מג) כתב:

אמנם בפני אביו, אם ישאל לו זקנו דבר אחד ששאל לו אביו – נראה לי ודאי דכבוד זקנו עדיף וקודם, מאחר שהוא ואביו חייבין בכבוד הזקן.

7. במהדורות אחרות של ספר חסידים לא נמצאת פיסקה בלשון זו. וראה מהדורת הרב ראובן מרגליות, הוצאת מוסד הרב קוק סימן שמה, ופירוש מקור החסד. וכן במהדורת לוין אפשטיין, ירושלים, סימן שמה, שגם מהם משמע שיש מצווה בכיבוד זקנו אם כי אינה ככבוד אביו.

ויש לעיין בדבריו: מה ההבדל אם זקנו שאל ממנו בפני אביו או שלא בפניו? ואפשר, שאם זקנו שואל ממנו דבר שלא בפני אביו – אין מצווה מוטלת על האב באותה שעה, אלא רק על הנכד, ובזה כבוד אביו קודם. אבל כשואל בפני האב – הרי זה כשואל מן האב עצמו גם כן, ממילא צריך הנכד להקדים כבוד זקנו, כי גם האב חייב בכך.

ד. דחיית הראיות לשיטת המהרי"ק

את הראיות שהובאו בתחילה לשיטת המהרי"ק יש לדחות, ואפשר ליישב את הסוגיות גם לשיטת הרמ"א:

א. הסוגיא במסכת מכות מדברת שעשו הרג את אליפז בנו, ותימן הנכד נעשה לו גואל הדם. ויש לומר, שהואיל והחויב לכבד את זקנו הוא סניף של מצות כיבוד אב, ולא חיוב עצמאי – לכן כיוון שבא לגאול את דמו של אב, אין זו פגיעה בכבוד אביו, והוא רשאי להרוג את זקנו (כמו שאינו חייב לכבד את זקנו כשאביו מוחל על כבוד זקנו). אכן, אם היה כבוד זקנו חיוב עצמאי, לא היה נדחה מפני גאולת הדם של האב.

ב. עוד היה אפשר לומר, שכיוון שהסוגיא במכות מדברת על מצב שאביו נהרג – הואיל ומצות כיבוד זקנו היא חלק ממצות כיבוד אביו, לכן לאחר מות האב שוב אין מצווה לכבד את זקנו (וכמו באשת-אב), וכדברי רש"י שם. לכן נעשה הנכד גואל הדם להרוג את זקנו.

אמנם, מדברי המדרש (והרמ"א בעקבותיו) לא משמע כן, שהרי הם מדברים על מעשי יעקב (ויזבח זבחים) לאחר שיצחק כבר נפטר. ואם היה חיוב כבוד זקנו חלק ממצות כבוד האב – לא היה המדרש אומר שחייב בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו. שהרי כשאביו מת כלל אינו חייב בכבוד זקנו (ראה משנת יעב"ץ, בספר הזכרון לגר"ב ז'ולטי זצ"ל, הוצאת מוריה, ירושלים תשמ"ז, עמ' קנז-ח).

ג. מה שנאמר במסכת סוטה במעשה של רב אחא בן יעקב ונכדו, שאינו חייב בכבוד זקנו – יש לתרץ על פי דברי הגר"א (שו"ע יו"ד רמ, לד), שיש הבדל

בין בני בנים לבין בני בנות, ובני בנות אינם נחשבים כבנים. לכן לא היה הנכד (בן הבת) חייב בכבודו, אבל בני בנים כן חייבים⁸.

ד. מה שהביאו ראיה מדברי הרמב"ם (הלכות ממרים) שהמקלל אבי אביו כמקלל שאר אדם מהקהל – אינה ראיה שאינו חייב בכבודו, מפני שגם המקלל אחיו הגדול ואשת-אביו (שאינה אמו), שחייב בכבודם **מדאורייתא** (לדעת מקצת פוסקים) בחיי האב, כמובא בכתובות (דף קג ע"א) – מכל מקום אינו חייב על קללתם, אלא כשאר אדם מישראל. והיינו מפני שיש מיעוט מפורש בדין מקלל, כמובא בתורת כהנים, קדושים, ט, ח:

"כי איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת, **אביו ואמו קילל** דמיו בר". "כי יקלל את אביו" – ולא את אבי אביו; "ואת אמו" – ולא את אבי אמו.

המלבי"ם בפירושו לתורה (ויקרא, פרשת קדשים) על דברי התורה כהנים הללו כותב:

ומה שכתב "את אביו – ולא אבי אביו", זה ידעינן **מפשטות הלשון** בלא ריבוי, שהגם שלפעמים נקרא אבי אביו אב, כמ"ש רש"י, זה בדרך השאלה, לא בדרך הפשוט.

אבל באורח-מישור על דרכי משה השלם יו"ד רמ, כתב בשם הקרבן-אהרן, שצריך דרשה מיוחדת לפטור את המקלל את אבי אביו, וכמשמעות התורה כהנים, ואין זו המשמעות הפשוטה. נמצא לפי זה, שאין להביא ראיה שנכד פטור מכבוד זקנו ממה שאינו חייב על קללתו, כי לעניין הפטור מקללה יש דרשה מיוחדת.

ומה שלא מרבה הגמרא בכתובות גם את אבי אביו לכיבוד מהמילה "את אביו", כמו שריבתה אשת אב ואח גדול, היינו מפני שלזה לא צריך פסוק מיוחד, כי "בני בנים הרי הם כבנים", וכמו שאומרת הגמרא בקידושין (ד ע"א), "זרע זרעה לא איצטריך קרא, דבני בנים הרי הן כבנים".

8. עוד בעניין השאלה אם בני בנות הם כבנים, ראה: מהרש"א סוטה, שם; רבינו בחיי פרשת ויצא על הפסוק "הבנים בני"; יבמות דף סב ע"ב רש"י ד"ה מנא הא מילתא; תוס' בבא בתרא, דף קט וקטו ע"א; שו"ת מהר"י אסאד, חלק ב, סימן קט ד"ה וע"ד.

ועוד, שאם הריבוי לכבוד זקנו היה מ"את אביך" – לא היה חייב בכבודו לאחר מיתת האב (כמו באשת-אב), אבל אם החיוב הוא מ"בני בנים הרי הם כבנים" – החיוב קיים גם לאחר מיתת האב, וכמו שהובא למעלה בשם הרמב"ן.

ה. ראיות לשיטת הרמ"א

באורח-מישור (על דרכי משה יו"ד רמ) שהובא למעלה, מוסיף לבאר שמתוך כך שהגמרא במסכת מכות צריכה להשמיע לנו שהנכד נעשה גואל הדם להרוג את זקנו, מוכח שבשאר הלכות כיבוד (פרט ל'גאולת דם') – הוא אכן חייב גם כלפי זקנו. שאם לא כן, מדוע התנא משמיע לנו הלכה זו בדין 'גאולת דם', ובמקלל אבי אביו (בתורת כהנים), ולא השמיע לנו הלכה כללית בהלכות כיבוד, שאין נכד חייב בכבוד אבי אביו?

ואדרבה, ממה שלא ממעטים בתורת כהנים את אשת אביו ואת אחיו הגדול מדין מקלל, וממעטים רק את זקנו, מוכח שחמור דין זקנו מדינם. וממילא, לעניין מצות כיבוד – אין צורך בפסוק מיוחד לחייב.

בגיליון מהרש"א (לשו"ע יו"ד רמ) מציין לסימן רמה, ג, שם נאמר שחייב אדם ללמד בן בנו ובן בתו תורה, וחייב אפילו להוציא ממון כדי לשכור לו מלמד. ונראה שכוונתו להוכיח שכמו שיש חיוב על הסבא כלפי הנכד (לימוד תורה), כך יש חיוב גם על הנכד כלפי הסבא (מצות כיבוד).

אבל לענ"ד אין משם ראיה, מפני שבעניין תלמוד תורה נאמר מפורש בפסוק "והודעתם לבניך ולבני בניך". ואדרבא, ממה שנצרכנו לחיוב מפורש לעניין מצות תלמוד תורה – מוכח שאין בני בנים בכלל בנים לשאר חיובים, ו'אין לך בו אלא חידוש'.

ראיה מעניינת לשיטת הרמ"א, שהנכד חייב בכבוד זקנו, מביא השבות-יעקב (שו"ת ח"ב סימן צד) מהגמרא בבבא בתרא (דף צא ע"ב). הגמרא מספרת על רות המואביה שהאריכה ימים, וזכתה לראות במלכות שלמה המלך, שהיה בן בנו של בן בנה (שלמה בן דוד בן ישי בן עובד בן רות). ונאמר במלכים א (פרק ב): "וישם כסא לאם המלך", ואמר רבי אלעזר: "לאם המלך – לאמה של מלכות" [=רות].

ויש לשאול, הרי ההלכה היא שמלך שמחל על כבודו – אין כבודו מחול, ואין היה רשאי שלמה לזלזל בכבודו ולכבד את זקנתו רות?

מוכח מכאן, שיש מצווה וחיוב לכבד את זקנו, ובזה חייב גם המלך, ולכן הושיבה שלמה אצלו לכבדה.

וראה תנא דבי אליהו רבה (פרק טז), ההבדל בין נח לבין הדורות שקדמו לו, שהם לא רצו לטרוח בצרכי זקניהם ואמרו שאינם חייבים בכך, ואילו נח "קיבל עליו, היה זן ומפרנס את אביו ואת אבי אביו וכל אבותיו שהיו באותה שעה... לפיכך בא הכתוב והגיד עליו לדורות 'כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה'".

ו. מסקנות להלכה

מאחר שנחלקו הפוסקים בשאלה האם חייב אדם בכבוד זקנו ומה גדרו של החיוב, האם כחיוב עצמאי או כחלק ממצות כבוד האב והאם, נראה שההלכה למעשה היא כדלהלן:

- א. חייב אדם לכבד את הורי הוריו והורי הוריהם, אם הדבר אינו גורע מכבוד הוריו.
- ב. כשאביו וגם זקנו (אבי אמו) מבקשים שיעשה דבר מה עבורם, ואביו אינו מוחל על כבודו בשביל כבוד זקנו – יקדים כבוד אביו תחילה.
- ג. כשאביו וגם זקנו (אבי אביו) מבקשים שיעשה דבר מה עבורם, והאב נוכח בעת שזקנו מבקש ממנו זאת – יקדים כבוד זקנו, כי גם אביו חייב בכבודו.
- ד. כשאינן לאבי אביו נכסים, אין כופין את הנכד לפרנסו (כדין בן אצל אב), אלא אם כן הוא עשיר ואפשר לכופו מדין צדקה, על פי הכלל ש"קרוב קרוב קודם".
- ה. לעניין אמירת קדיש על זקנו – רשאי הנכד לומר, אם אין אחד מהוריו מוחה בו. אבל אינו דוחה אבליים אחרים. ובמקום שהמנהג לחלק הקדישים – יקבל חלק לפי המנהג, אבל פחות מאבל על אביו.